

LIETUVOS ISTORINIS ĮNAŠAS KURIANT TEISINĖS VALSTYBĖS KONCEPCIJĄ

doc. dr. Alfonsas Vaišvila

Ateities 20, Lietuvos teisės akademija, 2057 Vilnius
Telefonas 76 33 80

Spaudai pateikta 1998 m. gegužės 21 d.

Trečiasis straipsnis

Bajorų “demokratija” – grėsmė teisei ir tautos laisvei

S a n t r a u k a

Straipsnyje atskleidžiama priklausomybė tarp didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdinių galių siaurėjimo ir XVII-XVIII amžiuje Lietuvoje kilusios teisės krizės, pakirtusios Lietuvos valstybę ir jos civilizacijos pažangą.

Pernelyg žymus valdovo valdžios apribojimas atskyrė teisę nuo ją garantuojančios jėgos ir tuo vertė teisės imperatyvus moraliniais pageidavimais. Uždraudus savivaliauti valdovui, susidarė sąlygos savivaliauti kiekvienam, jėgos turinčiam. Be to, “*liberum veto*” teisei įsitvirtinus Seime, buvo padėti teisiniai pagrindai aklinam konservatyvizmui. Legaliomis priemonėmis pasidarė neįmanoma įvykdyti jokios kraštui reikalingos reformos (visada atsirasdavo deputatų, kurie prieštarautų reformai). Visuomenė virto uždara bet kokiai reformai. O kiekvienos sistemos uždarumas – jos susinaikinimo priežastis.

Lietuvos Statutuose būta nemaža konstitucinę prasmę turinčių teisės normų, kurios rodė, jog “politinė tauta” susigražina suverenitetą ir savo interesais riboja viešosios valdžios kompetenciją. Tačiau feodalizmo sąlygomis konstitucinė teisė galėjo plėtotis ribojant valdovo valią tik kilmingųjų naudai. Todėl ji ne laisvino visuomenę, o tik gilino daugumos gyventojų pavergimą (įbaudžiavinimą) – tą daugumą perdavinėjo iš valdovo savivalės kilmingųjų (valdovo aplinkos žmonių) savivalei.

XVII-XVIII amžiaus aristokratinis respublikonizmas, prisidengęs teisės viešpatavimu, įtvirtino jėgos kultą, pastūmėjo kraštą “visų karui prieš visus” ir galiausiai pasmerkė lietuvių tautą ilgalaikiai svetimųjų nelaisvei.

Valdovo savivalės apribojimas virto feodalų savivalės atpalaidavimu. Telkiant valdžią seime, vyko įstatymų leidžiamosios valdžios artėjimas prie “piliečio” (tai demokratijos ženklas), o ribojant vykdomosios valdžios galią – tolinimasis nuo “piliečio”. Kadangi realioji

valdžia yra ne įstatymus leidžianti, o juos vykdoma, tai jai "tolstant" nuo piliečio, nuo jo tolo ir valdžia apskritai; pilietis liko vienui vienas su savo asmenine nauda ir su savo jėga tą naudą garantuoti. Jis tapo valstybinės valdžios tarsi ir nepasiekiamas, nekontroliuojamas, valdžios paliepiamą, ypač jam nenaudingą, "negirdintis". Toks pilietis buvo labiau linkęs gyventi ne pagal viešąją teisę (ji reikalauja derinti asmeninę naudą su artimo nauda), o pagal stipriojo teisę, žinančią tik asmeninę naudą. Šlėktiškajai oligarchijai rūpėjo, kad jos priimami įstatymai susaistytų visus kitus, išskyrus ją pačią. O kad įstatymai būtų, bet didikams negaliojant, reikėjo visiškai paralyžiuoti vykdomąją valdžią, garantuojančią visiems vienodą įstatymų vykdymą.

Todėl stambūs magnatai žiūrėjo į Statutus tik kaip į juridinį "apynasrį" valdovo savivalei jų atžvilgiu pažaboti, kad, apsidraudę nuo valstybės (valdovo) savivalės, galėtų netrukdomai savivaliauti valstiečio, miestelėno ar šiaip silpniesniojo atžvilgiu. Nepaisydami savo pačių priimtų Statuto įstatymų, jie tarpusavyje kariavo, degino vienas kito pilis, grobė silpniesnio kaimyno gyvulius, derlių, kitokį turtą, dažnai nebaudžiami arba tik simbolinėmis bausmėmis (piniginėmis) baudžiami žudė, teisėjavo savo pačių bylose, nevykdė teismų nuosprendžių, net ir paties valdovo įsakymų. Mūsų istorikai A. Šapoka, K. Avižonis, S. Lazutka ir kt. pateikia daugybę tokios feodalų savivalės faktų: didikas Zaviša nužudęs bajorą Kačanauską vien tik dėl to, kad šis, didiko nuomone, išdrįsęs vesti ne sau lygią poniją, Zavišienės pusseserę. Lietuvos vėliavininkas Jeronimas Radvila (1715-1760) savo dvaruose vaidino karaliuką: užsienio valdovams rašinėjo laiškus, tituluodamasis "kunigaikščiu iš Dievo malonės", iš savo didelių dvarų nemokėjo valstybei jokių mokesčių ir niekas negalėjo jo sudrausminti, nes jo asmeninės karinės pajėgos buvo bent 3-4 kartus didesnės už visos valstybės pajėgas. Į valstybės teismus jis nesikreipdavo, savo bylas sprendė pats. Kiekvieną jam dėl ko nors nepatikusį bajorą ar nebajorą jis kišo į savo kalėjimą ir laikė tol, kol jam patiko [1, 486-487]. Maža to – kai kurie didikai ne tik nepaisė įstatymų, valdžios institucijų, bet dar ir tyčiojosi iš jų. N. Kostamarovo liudijimu, Kaniovo seniūnas Mykolas Potockis, nuskriaustųjų apskūstas teismui, niekada ten nevykdavęs, o nuteistas už akių, atvykęs su savo žmonėmis išplakdavo teisėjus, pasiguldęs juos ant jų pačių priimto teismo sprendimo akto [1, 488]. K. Avižonis savo veikale "Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais" atskleidė didžiulį bajorų nesiskaitymo su Lietuvos teismų valdžia mastą [2, 242-332]. Todėl tokiomis sąlygomis sunkiai įrodomu reikia laikyti prof. S. Vansevičiaus teiginį, jog "Statuto taikymas praktikoje padėjo stiprinti teisėtumą visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje" [3, 35].

Bajorų savivalei siaučiant, niekas nedrįso užstoti silpniesniojo, nors ir teisingo: "Neturtingas žmogus, norėdamas pašaukti tieson kurį nors didiką, ir už didžiausius pinigus neranda sau advokato", – rašė tos epochos amžininkas Mykolas Lietuvis [4, 46]. Teisės viešpatavimą pakeitus jėgos viešpatavimu, atskiras individas galėjo turėti tik tiek teisių, kiek pats savo jėga (fizine, ekonomine, politine) pajėgė jas garantuoti. Neatsitiktinai E. Burké (1790) yra rašęs, kad abstraktūs vaizdiniai apie laisvę veda į anarchiją, o per ją – į tironiją.

Klestinti jėgos kultui ir jo palydovui – nebaudžiamumui, gerbti viešąją teisę pasidarė ne tik neprotinga, bet ir pražūtinga: įstatymų besilaikantys atsidurdavo kvailio vietoje ir patirdavo nuostolius, o įstatymų pažeidėjai (pareigų nevykdantys) pelnėsi iš teisės pažeidimų. "Kas pirmas (t.y. laiku pagal įstatymą. – A. V.) atvyksta į karinio šaukimo stovyklą, – rašė 1657 m. J. Chondzinskis, – tas nuskursta – kol kiti susirenka, jis praranda maistą ir arklius, o kas neatvyksta, nė vienas nepatiria griežtos teisės rankos..., nes ponai šlėktos yra laisvi, jiems leista kitus pražudyti ir patiems žūti" [5, 181]. Nebaudžiamumas, pasak J. Chondzinskio, klesti Žečpospolitoje dėl vykdomosios valdžios bejėgiškumo – dėl stokos atskiruose pavietuose rimtos jėgos, galinčios pasipriešinti masiniam įstatymų nevykdymui.

Nepagarba teisei, gyvenimas kito teisių likvidavimo sąskaita nebaudžiamumo sąlygomis darėsi asmeninio šaunumo, „mokėjimo gyventi“ norma. Atitinkamai ir tie Statuto straipsniai, kurie grasino dvarų konfiskavimu už neatvykimą į karo stovyklą arba pabėgimą iš mūšio lauko (II. LS. II. 1, 14) iš teisinių imperatyvų turėjo virsti paprastais moraliniais pageidavimais.

Į kiekvieną bandymą atgaivinti viešąjį interesą ir įvesti teisinę tvarką, buvo žiūrima kaip į kėsiniimąsi į bajorijos laisves, kaip į valdovo „absolūtizmo“ grąžinimą. „Visi, kurie koku nors būdu bandė šią savivalę pažaboti, – rašė A. Šapoka, – būdavo apšaukiami laisvių laudytojais. Nuolat buvo šaukiama, kad ant bajoriškų laisvių dedama nešvari prievartos letena, kad siekiama absoliutinio valdymo. „*Absolutum dominium*“ visą laiką buvo didžiausias bajorijos baubas. O kiekvienas bent kiek valdžios parodęs karalius būdavo apšaukiamas tironu. Ir nebuvo Respublikoje valdovo, kuris šitokių epitetų nebūtų susilaukęs“ [1, 503]. Didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro, kaip ir ano meto intelektualų perspėjimas bajorams, kad per didelis laisvės nuo valstybinės valdžios siekimas gali išsigimti į piktnaudžiavimą laisve nepasiekė bajorų sąmonės. Todėl į netvarką žiūrėta ne kaip į silpninantį, o kaip į „stiprinantį“ Lietuvos-Lenkijos valstybę veiksnį. Formavosi net speciali ideologija, siekusi suteikti šiai netvarkai vertybės prasmę: Laisvų bajorų respublika esanti netvarkinga, bet užtat niekam nepavojinga, todėl jos niekas nepulsias, taigi bajorija galinti džiaugtis savo laisve ir niekuo nesirūpinti [7, 353]. „*Żeczpospolita netwarka laikosi*“ (*Rzeczpospolita nierządzem stoi*).

Privataus intereso suabsolutinimo pažeista Lietuvos-Lenkijos valstybė tikrai darėsi kaimynams kariniu požiūriu nebepavojinga [8, 372], ypač nuo XVI amžiaus pabaigos, bet užtat ji darėsi itin pavojinga pati sau. Įtvirtindama neribotą šlėktų laisvę ir silpnindama vykdomąją valdžią, Lietuva XVI amžiuje kūrė pačius „pažangiausius“ ir kartu pačius pavojingiausius sau pačiai Statutus – tiesė kelią nacionalinės valstybės praradimui ir kultūriniam atsilikimui [9, 64].

Teisinis romantizmas – vykdomosios valdžios devalvavimo ideologinis pagrindas. Pernelyg toli siekiantis vykdomosios valdžios galių siaurinimas rėmėsi teisės apsauginės funkcijos absoliutinimu arba teisiniu romantizmu, kai buvo manoma, jog pats įstatymas humanizuos socialinius santykius, „užmirštant“ tą įstatymą veikti „paleidžiančias“ jėgas. Vienas iš Trečiojo Lietuvos Statuto rengėjų Leonas Sapiega 1588 metais rašė: už tai, kad doras žmogus galėtų „saugiai gyventi savo tėvynėje <...>, jis turi būti dėkingas tik teisei (*edinnomu pravu*)“ [10, 350]. Šioje kalboje L. Sapiega išreiškė įspūdingą panegiriką teisei ir nė žodžio apie valdovo vaidmenį garantuojant tos teisės gyvybingumą. Jis ignoravo jau Platonui, Demosteniui, Ciceroniui... žinomą tiesą, kad piliečių ir pareigūnų savivalę suvaržo ne pati teisė, o tik kartu su jos pusėje nuolat stovinčia pakankama valstybės jėga. Įstatymo ir valdžios neatskiriamumas – pati pozityviosios teisės esmė, skiriamoji linija tarp pozityviosios teisės normų ir moralės normų.

Viltinga buvo tik tai, kad šis teisinis romantizmas ano meto Lietuvoje turėjo ir nemažą oponentų (P. Roizijus, A. Rotundas, P. Skarga, A. Volanas, J. Chondzinskis ir kiti). Jie ragino neturėti „vilties, kad įstatymai patys atbėgs ir suteiks pagalbą tam, kuris nuskriaustas jų šaukiasi, nes jie yra tik raidės ir raštas <...> [11, 175]. „Ne daug naudos, jei įstatymai bus išleisti kaip reikiant, bet nebus tinkamos valdžios, kuri galėtų deramai juos apsaugoti bei ginti“ [11, 174]. P. Roizijui įstatymai tik tada veiksmingi, jei jų vykdymą prižiūri valdovas. Be valdžios ryžtingumo „įstatymai vykdomi arba neprotingai, arba retai ir sunkiai, arba visai nevykdomi“ [5, 188]. „Kilmingieji tada maloniai leidžia laiką... ir neklauso kviečiančio ir raginančio griebtis ginklo karaliaus, taip jie leidžia priešui nebaudžiamam buvoti tėvynės viduje ir viską niokoti kardu bei ugnimi“ [11, 144].

Nuo to nukenčias ir šalies vidaus saugumas: "...įstatymų pažeidėjai užpuldinėja ne-baudžiami. Ir nėra beveik jokios galios sutramdyti žūliuosius, įniršusius, plėšikus, įsiveržėlius, tėvynės išdavikus... Dėl to taip savavališkai <Lenkijoje...> ir gyvename, lyg iš viso nebūtų jokių įstatymų" [5, 188]. Nevykdomi įstatymai sudarė pačių įstatymų stygiaus iliuziją ir tai skatino kurti vis naujus, bet neveikiančius įstatymus. Todėl A. Rotundas ragino užuot leidus naujus įstatymus, griežtai vykdyti jau esamus [12, 260]. P. Skarga irgi reikalavo, kad "teisė (įstatymai. – A. V.) būtų ne tik teisinga, dora, visiems naudinga, bet ir užtikrinta geru vykdymu ir baudžiamumu" [13, 171].

Deja, Statutuose, kaip ir reikėjo tikėtis, laimėjo ne ši, o teisinio romantizmo nuostata. Todėl XVI amžiuje Lietuvos teisėkūra tapo vidujai prieštaringa. Statutai skelbė įstatymo viršenybę ir su kiekvienu nauju Statutu toliau griovė vykdomąją valdžią (valdovo institutą), tą įstatymo viršenybę garantuojančią, kitaip sakant, skelbė tikslus ir nuosekliai naikino jų pasiekimo priemones. Paralyžiuodami teisės veiksmingumą, jie devalvavo tą pačią teisę, kurios socialinę reikšmę taip aukštai kėlė (L. Sapiega).

Dezintegruojantiems veiksniams persvėrus integruojančius, išryškėjo ir kitas paradoksas – asmens laisvės ir teisių saugumo Žečpospolitoje atsirado mažiau negu kaimyninėse šalyse, kur oficialiai klestėjo absoliutinės monarchijos ir totalitariniai režimai: ten visų savivalė buvo slopinama vieno savivalės, čia vieno savivalės apribojimas reiškė visų savivalės atpa-laidavimą. Ar ne tai turėdamas galvoje, Jonas Goštautas (1800-1871) 1839 metais rašė: "Laisvė, kuri buvo prieš prijungiant Lietuvą prie Rusijos, buvo blogesnė už sunkiausių vergiją" [14, 23]. Kiek vėliau tą patį kartos F. Engelsas: "Baudžiava besiremianti bajoriškoji demokratija tuo pavidalu, kokiu ji egzistavo Lenkijoje <...>, yra viena primityviausių visuomeninių formų" [15, 894].

Valstybės nevaržoma laisvė virsta ir antikultūrinė akcija. "Bajoriškosios demokratijos" paradoksalumas buvo dar ir tas, kad laisvė, atskirta nuo pareigos, leido kilmingiesiems ne padidinti savo kultūrinį aktyvumą, bet gerokai išvengti tokio aktyvumo. Per subjektyvių teisių absoliutinimą (pareigų vengimą) jie siekė pasitraukti iš kultūros kaip verčių kūrybos, o per teisę vartoti tą kultūrą (naudotis baudžiauninkų darbu) – likti toje kultūroje. Tai šlėktų pastanga iš žmogaus kūrėjo virsti žmogumi vartotoju. Privilegija tebuvo tik juridinis tokio prieštaringo šlėktų buvimo kultūroje ženklas. Privilegija leido naudotis kultūra nekuriant kultūros (nevykdant pareigų).

Šią savo panieką verčių kūrybai šlėktos II ir III Lietuvos Statutuose įtvirtino kaip bajorystės esmę: bajoras, pardavęs žemę, atsikėlęs į miestą ir pradėjęs verstis amatais ar prekyba, netenka šlėktos teisių (II LS, III. 16, 20; III LS, III. 25). Vėliau šią panieką bet kokiam kuriamajam darbui šlėktos taip išplėtojo, kad didikai ėmė vengti ir pačių savo dvarų, kaip agrarinės gamybos vienetų, administravimo; dvarų savininkai vis labiau linko ne ūkininkauti, bet ponauti, t.y. gyventi ne iš gamybos organizavimo, o iš turimo turto išnuomojimo (ypač XVIII pabaigoje). Jei XVI amžiuje, kuriantis palivarkinei ūkio sistemai, Lietuvos feodalai buvo gaminanti ir dėl to dvasiškai auganti (kultūrinė) klasė, tai XVIII amžiuje jie – jau ponaujanti [16, 145] ir dėl to parazituojanti bei degraduojanti klasė.

Deja, teisiniai pagrindai šiai degradacijai buvo padėti jau minėtuose Statuto straipsniuose, kurie ne tik legalizavo šią tendenciją, bet ir darė ją šlėktai privalomą. Todėl statutinės teisės normos, kurios draudė šlėktai imtis kitokių amatų nei tik žemdirbystė, kultūrinės perspektyvos požiūriu negalėjo pretenduoti į pažangias. Jos konservavo feodalinį gamybos būdą, trukdė augti miestams, išsiveržti lietuviams iš monokultūros, užleidinėjo svetimšaliams, pirmiausia žydams, pelningiausias ūkinės veiklos sritis – prekybą ir amatus. Šiais straipsniais

Statutas jau oponavo naujųjų laikų (kapitalizmo) dvasiai, kurią propagavo nemaža kitų jo straipsnių.

Tai rodė, jog Statutas savo socialinėmis orientacijomis buvo eklektiškas – mechaniškai derino konservatyvias ir naujų laikų idėjas; iš naujųjų idėjų buvo imama ne kas svarbu bendrai krašto pažangai, o kas naudinga šlėktiškajai tautos mažumai. Bendra pažanga, jei ji kuo nors galėjo kirstis su kilmingųjų nauda, buvo blokuojama. Todėl “aukso laisvė” reiškė ne tik feodalų savivalę teisės atžvilgiu, bet ir kultūrinę jų degradaciją, kuri neišvengiamai turėjo transformuotis ir į bendrąją krašto stagnaciją.

Valstybė – tarp nukainotų vertybių. Didžiojo kunigaikščio kompetencijos siaurinimas ir visuomenės supriešinimas privilegijomis laipsniškai formavo visuomenėje pačios valstybės nereikalingumo sąmonę. Viena iš to priežasčių – nuosavybės teisės į dvarus pripažinimas ir vykdomosios valdžios paralyžius (nebaudžiamumas).

a) Nuosavybės neliečiamumo principas ir privataus intereso persvara prieš viešąjį. Kol feodalai buvo tik dvarų valdytojai, kol dvaras buvo jų pareigų valstybei vykdymo (pirmiausia karinės tarnybos ėjimo) pagrindinis garantas, o pati valstybė pajėgi realiai taikyti teisinę atsakomybę tų pareigų vengiantiems, tol bajorai buvo ekonomiškai ir politiškai priklausomi nuo didžiojo kunigaikščio, tol viešasis interesas negalėjo būti užgožtas privačiojo. Bijodami prarasti dvarus, didikai gerbė veikiančią teisę – ėjo karinę tarnybą ir vykdė kitas valdovo jiems nustatomas pareigas. Valstybė jiems buvo ne tik prievartaujanti, bet ir paslaugaujanti (duodanti) jėga. Bet feodalams įgijus teisę disponuoti dvarais (pradedant 1413 m. Herodlės arba net ir 1387 m. Jogailos privilegija ir baigiant III Lietuvos Statutu (III. 41 ir 43)), imama uoliai kratyti pareigų, nes atsivėrė galimybė turėti dvarą, tiesiogiai apsaugotą statutine nuosavybės teise, be to, paties valdovo paskelbta “nepažeidžiama ir neatimama” (III LS, III. 2).

Bet ir pripažinus nuosavybės teisę, visos ramybės teisės pažeidėjams Statutas negarantavo, nes kartu su nuosavybės neliečiamumą nustatančiais straipsniais egzistavo ir kiti Statuto straipsniai, kurie už karinės tarnybos vengimą (II LS, II. 1; III LS, II. 1) arba pabėgimą iš mūšio lauko (II LS, II. 14; III LS, II. 14) grasino dvaro konfiskacija ir tokiu būdu neleido nuosavybės neliečiamumo suabsoliutinti. Todėl šiai išlikusiai grėsmei pašalinti arba bent susilpninti feodalai skubėjo savo ekonomines teises patikimiau “pridengti” politinėmis – toliau riboti valdovo kompetenciją, kad sprendimus dėl dvarų konfiskavimo priiminėtų ne valdovas, o patys didikai bei jų sudaryti teismai. Dar daugiau – reikėjo dezorganizuoti ir pačią vykdomąją valdžią, kad nebūtų kam išvis kelti teismuose dvarų nusavinimo bylų pažeidus karo tarnybos įstatymą, o teismui konfiskavus dvarą, nebūtų kam tokį nuosprendį įvykdyti, žodžiu, siekta sugriauti valstybės aparatą, kad nuosavybė būtų neliečiama ne tik vykdamant pareigas, bet ir jų nevykdamant.

Todėl Statute išryškėjusi įstatymų kolizija, kai vieni Statuto straipsniai įtvirtino nuosavybės teisės į dvarus neliečiamybę (II LS, III. 2; III LS, III. 2, 41, 43), o kiti to paties Statuto straipsniai leido ją pažeisti (III LS, II. 1, 14; III. 5), praktiškai buvo sprendžiama nuosavybės neliečiamumo (privataus intereso) naudai. Apie tai bylojo viešosios ir karinės drausmės pakrikimas bei nebaudžiamumas: “nei vienas šaukimui nepaklusęs, o pilis ir tvirtovės priešui paliekantis šlėkta nesusilaukia griežtos teisės rankos...” (J. Chondzinskis).

Šitaip nebaudžiamumo sąlygomis demokratiškas nuosavybės neliečiamumo principas praktiškai virto nedemokratišku jos suabsoliutiniu: valdovas negalėjo ne tik savavališkai atimti iš šlėktos dvaro, bet ir atitinkamo įstatymo pažeidimo atveju ši nuosavybė nebuvo prarandama. Nuosavybės teisė iškilo virš įstatymo ir dėl to nustojo būti teise, o tapo dar

viena privilegija, beje, pačių šlėktų sau padovanota kaip jų savivalės ekonominis pagrindas. Ji toliau leido šlėktoms absoliutinti savo teises ir vengti viešųjų pareigų. Nuosavybės neliečiamumo principas, kuris teisinės tvarkos sąlygomis yra būtina pažangos sąlyga, čia atsi- gręžė prieš tą pačią pažangą.

Taigi išėity, jog nuosavybės neliečiamumo bei jo absoliutinimo ištakų reikia ieškoti ne 1789 metų Prancūzų deklaracijoje ir ne XIX amžiaus Vakarų Europos liberalų doktrinos, o II ir III Lietuvos Statutuose bei visoje XVI-XVIII amžiaus Lietuvos-Lenkijos valstybinės prakti- koje.

b) Valdovo bejėgiškumas reikalavo pereiti nuo agresyvaus prie gynybinio karo. Įsitvirtinus nuosavybės neliečiamumo principui ne tiek *de jure*, kiek *de facto*, taip pat išryškėjus valdovo bejėgiškumui garantuoti teisinę (statutinę) tvarką šalyje, didikai į karą dabar vyko labiau bijodami ne tiek savo valdovo, kiek paties priešo, kurio įsiveržimas veiksmingiau nei bejėgiškas valdovas kvietė šlėktas imtis ginklo. Nesant ryžtingos, tautą integruojančios valdžios, ta tauta jau iš vidaus nepajėgi vykdyti agresijos. Iš čia – gynybinio karo primatas ir jo būtinybė. Ir tai ne sąmoningo pacifizmo, o bejėgiškumo padarinys. Tokio karo primatą įtvirtino II ir III Statutuose atsiradusi norma, apribojusi seimu karaliaus teisę skelbti karą (III LS, II. 6). Be seimo valdovas galėjo visuotiniu šaukimu kviesti šlėktas karan, kaip sakėme, tik “priešui įsiveržus į šalį”, t.y. iškilus tiesioginei grėsmei feodalų asmeniui ir nuosavybei. Šlėktos jau nenorėjo, kad karalius įveltų juos į karą be jų pačių sutikimo. Į karą dabar jau norima žiūrėti kaip į savo privataus intereso apsaugos, o ne to intereso įgyvendinimo priemonę (agresyvus karas), t.y. norima imtis karo tik tada, kai jis likimo jiems primetamas. Ir suprantama, juk ką tik sakėme, jog šlėktų valstybę valdo ne jie patys, o likimas. Suabsoliutintas privatus interesas padarė juos bejėgius valdyti tą likimą. Feodalizmo sąlygomis puolimui nustojus būti gynimosi forma, turėjo gerokai susilpnėti ir pats šalies saugumas, ką kaip tik ir įrodė XVII-XVIII amžiaus įvykiai.

c) Nuo pašauktinių prie karių-algininkų. Be to, pripažinus feodalus dvarų savininkais, atsirado galimybė asmeninį feodalo dalyvavimą kare pakeisti kariais-algininkais. Pasak A. Šapokos, nuo XVI amžiaus bajorija jau nenoriai vyko į karą (žinoma, agresyvuji), o XVII amžiuje dėl menko kovingumo ji visai nešaukiama karan, ją pakeičia samdytoji kariuomenė [7, 272]. Tokios kariuomenės išlaikymo našta papildomai užkraunama tų pačių feodalų valstiečiams ir miestiečiams. J. Chondzinskis vėliau tai aiškina kaip vieną iš Lietuvos-Lenkijos valstybę naikinančių neteisingumų. Už feodalo asmenį ima veikti jo turimi turtai: padidinęs savo valstiečių išnaudojimą, feodolas gali išvengti pareigos ginti tėvynę. Tėvynės gynimas, nors Statuto ir tebelaikomas asmenine šlėktų pareiga, laipsniškai virto karių-algininkų ir valstiečių reikalu, t.y. tų asmenų, kurie buvo mažiausiai suinteresuoti valstybės likimu.

Tai turėjo sumažinti tos gynybos veiksmingumą. Matyt, neatsitiktinai nuo XVI amžiaus pabaigos ėmė smukti Lietuvos karinė galia ir ją lydintis vis naujų žemių Rytuose praradimas. Stepono Batoro žygiai buvo paskutiniai Lietuvos sėkmingi karai Rytuose. Šiomis sąlygomis III Statuto tebekartojamas valdovui įpareigojimas plėsti Lietuvos-Lenkijos teritoriją ir susigrą- žinti prarastas žemes (III LS, III. 1) – nuostata į agresiją ir imperiją – jau turėjo reikšti realybės jausmo praradimą. Šiai nuostatai oponavo kiti Statuto straipsniai, nuosekliai griovę jos įgyvendinimo priemones (valdovo galią pavaldiniams, socialinę tvarką bei drausmę). Tikslai bei jų priemonės ir šiuo aspektu ėmė neigti vieni kitus.

d) Suinteresuotumo valstybe nykimas. Visa tai sukėlė ir turėjo sukelti valstybės, kaip bendrojo (viešojo) intereso reiškėjos, krizę. A. Šapoka ne be pagrindo sako, kad “valsty-

bingumo idėja buvo visiškai puolusi, o XVIII a. jos ir su žiburiu jau buvę sunku rasti". Valstybė ėmė darytis tarsi ir nereikalinga nei stambiems feodalams, nei jų baudžiauninkams. Pirmiesiems ji – nereikalinga, nes jie jau turi lyg ir viską, kas būtina jų siaurai suprastai laisvei garantuoti – nuosavybės teise iš valstybės (didžiojo kunigaikščio) gautus dvarus ir tuos dvarus apdirbančius valstiečius bei paties valdovo įsipareigojimą tų dvarų neliesti. Nuo kriminalinio kėsinosi juos saugojo ne tik asmens sargyba, bet ir asmeninė armija [17, 170]. Tiesioginės ekonominės naudos požiūriu valstybė jam nieko daugiau negali duoti, o gali tik imti (reikalauti mokesčių, duoklių, rizikuoti gyvybe mūšio lauke...). Todėl reikia ne remti, o kratyti asmeninę naudą mažinančios valstybės. Šitoks valstybės nereikalingas šlėkta, "gyveno tik šia diena, gyveno tik sau ir žiūrėjo tik savo reikalų. Jei XVII a. – "aukso laisvių" įsitvirtinimo laikais <...> tik didžiūnai kratėsi nuo kokių nors valstybės uždedamų pareigų, tai dabar (XVIII a. – A. V.) to kratėsi visa bajorijos masė" [1, 503].

Baudžiauninkui valstybės reikalingumas dar sunkiau įrodomas, nes ta valstybė nepripažįsta jam pagrindinių žmogaus teisių, negina jo nuo feodalo savivalės, o tik skurdina ir vargina papildomomis prievolėmis. Tas, kas ne duoda, o tik ima, negali būti reikalingas asmenine nauda susirūpinusiam individui.

Šitaip bendroje Lietuvos-Lenkijos visuomenėje formavosi feodalinis liberalizmas (individualizmas), vis mažiau paliekantis priešpriešos interesuose vietos valstybės vertybei. Nusilpus valdovo valdžiai, palaikančiai viešąjį interesą, abejingumas tam interesui tampa gyvenimo norma, nes, pasak A. Volano, be valdovo nėra kam priversti piliečius nešti sunkų "įstatymų jungą". O tokia viešajam interesui abejinga šalis turi iš vidaus atsiverti užsienio agresijai, prieš ją nusiginkluoti. Kas gi skubės rizikuoti savo gyvybe, turtu, ginant "nereikalingą dalyką". Todėl suprantama, kodėl XVIII amžiaus pabaigoje agresyviems kaimynams nereikėjo pernelyg vargintis perimant šią Lietuvoje ir Lenkijoje "atlikusią" vertybę, kad valstybės nereikalingus "gudruočius" paverstų negudruočių tarnais, neribotą kilmingųjų laisvę paverstų irgi neribotą jų nelaisvę.

Valdžios teisingumas ir ryžtingumas – priemonės valstybei gelbėti arba "gerai sutvarkytos valstybės" idealas. LDK patriotai, siekdami gelbėti valstybę, kaip laisvės ir pažangos garantą, priemonių tam pirmiausia ieškojo teisingume ir valdžios ryžtingume. Šios dvi vertybės buvo laikomos esmine būsimų socialinių reformų linkme. Ypač daug tikėtasi iš teisingumo, nes, sekant Aristotelio tradicija: *justitia est omnis virtus* (teisingumas – visos vertybės kartu), manyta, jog teisingumo stoka naikina gyventojų solidarumą, jų sugebėjimą sutelktinai veikti ir šitaip silpnina tautos galias pasipriešinti kaimynų agresijai. "Netikėkite laisve, kuri mums atrodo laikina, jeigu ji paremta ne tvirtu teisingumu, ne gero valdymo pagrindu"... – rašė J. Chondzinskis, – "nesigirkime, kad netvarka laikomės, pagerinkime valdymą ir įveskime teisingumą" [5, 190].

Vienu pagrindinių valstybę niokojančio neteisingumo pavidalų buvo laikomos kilmingųjų pastangos visus valstybinio ir visuomeninio gyvenimo sunkumus perkelti "prastuomenei". "Koks čia teisingumas, – piktinosi tas pats J. Chondzinskis, – užkrauti mokesčius, kurie yra visos visuomenės reikalas, vien tik valstiečiams, lyg laisvės, turimos pareigos ponams ne lygiai taip pat rūpėtų...: Neturtingi šlėktos, kurie tik savo valdą turi, stoja šimtas arba ir daugiau, o ponas, kuris turi šimtą valakų, vos tik keturis ar penkis [karius pristato] Iš tikro tik valstiečiai viską atlieka, nes visada duoda *Żečpospolitai*" [5, 177,181]. ... Tuo pačiu neteisingumu kiek anksčiau piktinosi ir Mykolas Lietuvis: "mokesčius valstybei ginti renka iš miesto gyventojų, neturtingų artojų, o aplenkia didelių žemių savininkus, nors tie žymiai daugiau gauna pelno iš savo valdų" [4, 52].

Šio neteisingumo paradoksalumas buvo tas, kad valstybę išlaikė tie, kurių teisių ta valstybė negynė. Valstybės išlaikymo sunkumai – valstiečiams, o jos teikiama nauda – nevalstiečiams. Valstiečiai buvo verčiami išlaikyti valstybę ne kaip savo laisvės, o kaip savo pavergimo įrankį...

Be to, A. Volaną itin piktino tai, kad Lietuvos Statutas nuosavybę gynė griežtesnėmis bausmėmis nei asmens gyvybę, už vagystę – mirties bausmė, o už nekilingo žmogaus nužudymą – vieneri metai kalėjimo ir piniginė bauda; smerkė įstatymus – žmogžudžių globėjus kaip nesantaikos kurstytojus, įrodinėjo, kad netikę įstatymai daro netikusiais ir juos vykdančius teismus.

Protestuojant prieš šį neteisingumą, buvo reikalaujama vienodai paskirstyti valstybės išlaikymo pareigas atsižvelgiant į valdomų turtų dydį. Tuo metu vykdomos Valakų reformos proga Mykolas Lietuvis, A. Volanas siūlė išmatuoti visas žemes ir jas vienodai apmokestinti: “kas daugiau turėtų lauko, tas daugiau ir mokesčių mokėtų” [4, 53]. Jie taip pat reikalavo, kad šalies gyventojai būtų teisiami pagal tuos pačius įstatymus ir vienodomis bausmėmis būtų baudžiami už tuos pačius teisės pažeidimus. Ragino nepalikti silpnesnius likimo valiai. Socialinį teisingumą propagavo kaip vartojimo nuosaikumą, akino totorių pavyzdžiais, kur “niekas iš viskuo pertekusių nepaspringsta iš apsirijimo ir niekas iš vargstančių nemiršta badu ir nežūna nuo šalčio” [4, 30].

Teisingumo svarbą valstybei stiprinti Chondzinskis taip aukštai kėlė, kad laikė jį net svarbesniu valstybės saugumui garantuoti nei materialinius veiksnius (antikos tradicija): “jei ir aptvertum Lenkiją (terminą “Lenkija” jis vartojo kaip Žečpospolitos sinonimą. – A. V.) kinų sieną, pastatytum tūkstančius bažnyčių su turtingomis fundacijomis, bet viso to netvarkant ir be teisingumo, tučtuojau sugriūtų. Teisingumas pats palaiko valstybes ir nusmokusias gali pakelti” [5, 196]. Jis reikalavo, kad “Žečpospolita tarnautų ne grupei kilmingųjų, o visiems, nes valstybė esanti visų gėris, visi suburiami į visuomenę, kad vienodai vieni kitiems padėtų ir nuo neteisėtumų saugūs gyventų. Jis, kaip ir Volanas, įsitikinęs, kad vienai socialinei grupei tarnaujanti valstybė praranda savo autentiškąją paskirtį ir todėl pasmerkta žūti: “ten, kur vieni turi savivalę, o kiti nevalią, teisinga būtų, kad tokios valstybės vardas dingtų” [5, 173]. “Niekas tegul nesitiki, kad valstybėje, kur atleidžiami varžtai galingiesiems spausti žemesnius, ilgai išsilaikys taika ir ramybė. Juk sukilimai <...> kyla, kai suardoma piliečių vienybė, sunaikinama santarvė” [11, 132].

Neteisingumas naikina patriotizmą. Tarp Lietuvos humanistų dominavo nuomonė, jog šalia teisingumo nėra ir valstybinio patriotizmo. Neteisingumas naikina nuskriaustųjų pasiryžimą ginti savo valstybę ir dėl to daro kraštą menkai atsparų svetimųjų agresijai. Nuskriaustieji dažnai mano, jog savo patriotizmu jie gina ne tiek save, kiek savo skriaudikus. Neteisingumas – tai “penktoji kolona”, kuri iš vidaus atkelia miesto vartus įsiveržusiam priešui. Taip buvo XVI amžiuje Livonijoje (valstiečiai talkino kraštą užpuolusiai rusų armijai), XVII amžiaus viduryje – Lietuvos-Lenkijos valstybėje, tas pats pasikartojė Lietuvoje 1940 metais, panaši situacija bręsta nūdienos Lietuvoje, valstybei leidus bankininkams nebaudžiamai pagrobti tūkstančių Lietuvos žmonių indėlius (jonaviškio J. Demlinsko flirtas su agresyviai Lietuvos atžvilgiu nusiteikusių rusų fašistu V. Žirinovskiu). Su svetimųjų okupacija neteisingumo aukos dažnai tikisi ne pabloginti, o palengvinti savo socialinę padėtį, puoseleja skriaudikų nubaudimo viltis: “Mažai ką prarastų valstiečiai ir greičiausiai, geresnius ponus gautų ir išsivaduoti iš vergovės, į kurią yra patekę, jei patektų kitokion valdžion, kurioje geriau sutvarkytas teisingumas” [5, 177-178]. XVIII amžiaus pabaigoje, žlugus Lietuvos-Lenkijos valstybei, baudžiaviniai valstiečiai nelabai ir juto rusų okupaciją, nes jiems pasikeitė ne prievolės,

ne jų sunkumas, o tik ponas, tokių prievolių reikalaujantis: “Ar maskvénas ponaus, ar lenkas, baudžiauninkas vis tiek bus baudžiauninkas, o ponas – ponu. Kaip éjome baudžiaavą, taip ir eisime” (Jonas Goštautas, 1839) [14, 86]. Skirtumas buvo nebent tas, kad iki rusų okupacijos didikas galéjo rimbu kapoti savo baužiauninką kirčių neskaičiuodamas, o dabar jis jau buvo priverstas tai daryti skaičiuodamas iki 25. Lietuvos valstiečio pozicija okupacijos atžvilgiu émė keistis po 1863 metų sukilimo, kai okupacinė rusų valdžia pasikésino į dvasines valstiečio vertybes – katalikų tikėjimą ir lietuvybę.

Veikiant privileginei teisei, reikalauti teisingumo – tai reikalauti neįmanomo dalyko. Grindžiant valdymą privilegijomis, reikalavimas gyventi pagal teisę turėjo atrodyti neįgyvendinamas, nes neteisingumas – pati privilegijos esmė. Kol valdoma remiantis privilegijomis, tol turi būti valdoma diegiant neteisingumą; tol neteisingumas turi tapti būtina ir neatmainoma visuomeninio gyvenimo norma. Teisė (teisingumas) ir privilegija – iš principo nesuderinami dalykai. Teisė remiasi priešpriešos interesų kompromisu, privilegija – vienos pusės intereso dominavimu ir priešingos pusės intereso slopinimu. Privilegija suteikiama ne tam, kad įtvirtintų teisingumą (pagarbą kito teisei), o kad – naikintų teisingumą, kad vienos šalies saugumą garantuotų kitos šalies nesaugumu. Neteisingumas – tai šešėlis, kuris neatskiriamai lydi privilegiją ir valdymą privilegijomis.

Todėl kai minėti Lietuvos humanistai stengėsi prieš neteisingą ano meto Lietuvos mokesčių paskirstymą tarp luomų, prieš neteisinius (diskriminacinius) įstatymus, prieš asmeninio pasipelnymo vieta tampančius teismus, prieš bajorų savivalę..., tai jie stengėsi prieš neatmainomą dalyką. Norint įgyvendinti humanistų siūlomą teisingumą, reikėjo pakeisti pačią teisės sampratą – atsisakyti privileginės teisės ir galiausiai – paties feodalizmo. Vadinasi, kiek humanistų propaguojamas teisingumo modelis turėjo kapitalistinės santvarkos prasmės, tiek jis buvo giliai revoliucinis ir dėl to negalėjo būti valdančiųjų išgirstas. Privilegiuotas luomas nieko nenori girdėti apie teisę ir teisingumą (teisių ir pareigų vienovę), nes priešingu atveju reikėtų atsisakyti privilegijų – susilyginti su “mužiku”. Privilegijomis besitvarkanti valstybė iš principo bijo ir turi bijoti teisės ir teisingumo. Tai suvokęs Ignas Danilavičius XIX amžiuje kaip tik ir siūlė teisingus įstatymus įvedinėti revoliuciniu keliu [18].

Reikalavimas stiprinti karaliaus valdžią. Jau minėti Lietuvos ideologai (A. Volanas, Mykolas Lietuvis, M. Husovianas, P. Skarga, A. Rotundas, P. Roizijus. J. Chondzinskis ir kt.), suvokdami kurlink veda beatodairiškas vykdomosios valdžios naikinimas, siūlė kuo skubiau stiprinti valdovo valdžią, kaip teisinės tvarkos ir pačios laisvės garantą. Teisingumą ir valdžios ryžtingumą teisei ginti jie laikė dviem valstybės dorybėmis, be kurių “neįmanoma ką nors tinkamai išspręsti” [5, 175]. Intelektualai ir bajorija užėmė diametraliai priešingas pozicijas valdovo galių atžvilgiu: tai ką bajorija aktyviai naikino, tą intelektualai ragino stiprinti. Mat intelektualai mąstė apie visos tautos gerovę ir likimą, šlėktos – tik apie savo trumparegiškai suprantamą naudą.

A. Rotundas polemikoje su lenku S. Ožechovskiu XVI amžiaus pradžioje įrodinėjo, jog valstybinė tvarka Lietuvoje esanti geresnė nei Lenkijoje tik todėl, kad Lietuvos didysis kunigaikštis turys daugiau valdžios nei Lenkijos karalius, kuris nepajėgiąs suvaldyti savivaliaujančių savo didikų. Pasak A. Rotundo, kol kunigaikščiai valdė vienasmeniškai, tol neleido bajorams per ilgai seimuose tartis, baudė savavališkai smurtaujančius, o kaltųjų negelbėjusios nuo atsakomybės jokios retorikos... [19, 42]. Gindamas stiprios valdovo valdžios idėją, A. Rotundas įrodinėjo, jog tik esant stipriai valdovo valdžiai užtikrinamas tautos saugumas ir operatyviai imamasi visų šalies gyventojų gerovei reikalingų veiksmų: “Kai visi valdo, tada nenorima vykti į karą, nes vienam atrodo, kad bendrąją gerovę būtina gelbėti, o kitam atrodo,

jog tai daryti nebūtina. Tada vartai į Padolę plačiai atkelti, pro kuriuos totoriai važiuoja, kada tik panorį” [19, 40-41]. To padarinys – lenkų belaisvių esą pilna Azija, Graikija, Egiptas ir visi Rytai. Esą Turkijoje arba Totorijoje kiekvieną nelaisvajį vadina lenku [19]. Mykolas Lietuvis rašė specialų veikalą “Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius” (1550), kad parodytų valdovo valdžios bejėgiškumo sukeliamus tragiškus kraštui padarinius, paakintų visuomenę stiprinti didžiojo kunigaikščio valdžią ir taip pasukti krašto raidą didesnio saugumo ir žmoniškesnių santykių linkme. Stipraus valdovo idėją 1523 metais propagavo M. Husovianas savo poemoje “Giesmė apie stumbrą”, A. Volanas tai darė jau minėtame politologiniame traktate “Apie politinę ir civilinę laisvę” (1572). Konarskis (1700-1773) savo 4 tomų veikale “Apie sėkmingą seimavimą” irgi įrodinėjo, jog galima įveikti netvarką išgelbėti Lietuvos-Lenkijos valstybę tik panaikinus bajorų (didikų) savivalę. Stipri valdovo valdžia, pasak J. Chondzinskio, reikalinga tam, kad užtikrintų bausmės realybę ir užkirstų kelią nebaudžiamumui. Bausmė sutvirtinanti teisę ir pačią valstybę. Todėl įstatymus jis reikalavo rašyti “ne rašalu, bet krauju, kad nekaltųjų kraujas neliktų nenubaustas ir prieš viešąjį gėrį nebūtų nebaudžiamai nusikalstama” [5, 190-191].

Visus šiuos patriotiškai nusiteikusius Lietuvos-Lenkijos valstybės mąstytojus vienijo tas pats tikslas – sustiprinti Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią ir jos dėka padaryti galą feodalų savivalei, netvarkai teismuose, papročių sugedimui, gražinti įstatymui autoritetą ir galiausiai – saugumą tautai ir gebėjimą kultūriškai plėtotis.

Ši tendencija tada reiškė ir bendrą humanizmo principą, kad be stiprios valdovo valdžios nėra teisės, o be teisės – ir paties žmoniškumo (abipusės pagarbos, atsakomybės, susilaikymo...). Visur, kur negalioja teisė, ten negalioja ir žmoniškosios vertybės. Todėl renesanso epochos mąstytojai gynė valdovo valdžią ir ją grindė būtent humanizmo argumentais. Pasak italų mąstytojo N. Machiavellio (1469-1527), valdovas kelis kartus panaudojęs smurtą “pasielgs daug gailėstingiau nei tie, kurie dėl perdėto gailėstingumo leidžia įsigalėti netvarkai, sukeliančiai skerdynes ir plėšikavimą, nes tai pakeičia visą visuomenę, o valdovo panaudotas smurtas užkliudo tik pavienius asmenis” [20, 63].

Tik stipri valdovo valdžia pavertė Lietuvos valstybę imperija. Siekiant įtikinti visuomenę, kad būtina stiprinti valdovo valdžią, dažnai buvo apeliuojama į Vytauto laikų Lietuvos valstybės organizaciją. Kol feodalinės Lietuvos valstybė savo valdymo forma buvo absoliutinė monarchija, tol ji buvo adekvati savo laikui – pajėgė atremti kaimynų agresiją ir pati vykdyti agresiją – tapti imperija. Be to, ji sugebėjo garantuoti visos visuomenės lygių žmogaus teisių saugą ir daugmaž vienodą tų teisių lygybę prieš valdovo valią. Didžiajam kunigaikščiui iš vidaus integruojant tautą, toje tautoje buvo santykinė taika ir sugebėjimas sutelktinai veikti. Čia dar buvo galvojama ne apie atskirą tautos grupę, o apie tautą kaip visumą ir tos visumos naudai veikiama. Valstybė čia dar – didžiojo kunigaikščio savastis ir todėl tam tikra prasme – visų, o ne kurios nors vienos socialinės grupės gėris. Dėl to absoliutizmas garantavo daugmaž vienodą visų šalies gyventojų teisinę tarpusavio lygybę prieš valdovo valią. Tai pripažįsta ir daugelis tos epochos tyrinėtojų [21, 159].

Būtent dėl šių motyvų Mykolas Lietuvis, M. Husovianas, A. Volanas... bei vėlesnės lietuvių kartos labiausiai iš visų didžiųjų Lietuvos kunigaikščių vertino ir tebevertina Vytautą, kaip vedusį savo laikmečiui adekvačią politiką – naikinusį dalinių kunigaikščių savarankiškumą, kunigaikščius keitusį jam tiesiogiai ir besąlygiškai pavaldžiais sričių valdytojais. Šia valdžios centralizacija jis paralyžiavo bet kokią didikų savivalę, silpninančią tautą pilietiniu karu. Valdžios centralizacija garantavo, kad visi piliečiai vykdys vienas kitam ir tėvynei pa-

reigas. Čia buvo leista savivaliauti vienam, kad nesavivaliautų visi ir šia savivale nepražudytų savęs ir kitų.

Kai Mykolas Lietuvis rašė, jog “maskvėnai giriasi, kad jie perėmė Vytauto įstatymus”, tai čia buvo kalbama pirmiausia ne šiaip apie įstatymus, o tik apie tuos, kuriuose buvo įkūnijama centralizuotos valdžios (valstybės) idėja, didžiojo kunigaikščio valdžios viršenybė bei visų besąlygiškas paklusnumas valdovo valiai, organizuojančiai tautą išorės agresijai atremti ar patiems agresiją įvykdyti. Šios politinės kūrybos padariniai – pavertimas Lietuvos galybe, kurios imama Europoje bijoti ir dėl to ją gerbti.

M. Husovianas “Giesmėje apie stumbrą” kaip tik ir aukština Vytautą kaip griežtą valdovą, nuolat miklinantį ir grūdinantį jaunimą karuose ir medžioklėse, tvirta ranka ir įžvalgiu protu palaikantį valstybės galią bei tvarką, ugdantį tautos sugebėjimą atremti agresiją ir tuo pagrindu ruošiantį tautą ilgalaikiai laisvei ir gerovei. Karybos primatas reikalavo valdžios centralizacijos, verčių kūrybos primatas - decentralizacijos.

Po Vytauto mirties feodalams pasukus valdovo galių silpninimo linkme, valstybės demokratizavimą pavertė jos likvidavimu: Statutų Lietuva prarado ne tik absoliutinės monarchijos sukurtą imperiją (Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę), bet ir savo pačios laisvę. Anti-valstybinė feodalų laisvė ir ideologija reiškėsi ne tiek kuriamąja, kiek destruktine galia.

“Pažangus” Statutas įtvirtino pažangą likviduojančią valdžios struktūrą. Idėjos, raginančios stiprinti valdovo institutą dėl suprantamų priežasčių negalėjo būti feodalų išgirstos. Valstiečiai ir miestelėnai Lietuvoje dar buvo per mažai socialiai aktyvūs, kad “padėtų” feodalams išgirsti proto balsą. Todėl kai Žygimantas III Vaza, Habsburgų ir jėzuitų padedamas, XVII amžiuje bandė sustiprinti karaliaus valdžią ir bent kiek pažaboti feodalų savivalę, šlėktos su ginklu stojo “prieš absoliutizmo įvedimą”, ir karalius nusileido.

Bijodami “valdovo absoliutizmo”, didikai priešinosi bet kokioms reformoms, jei tik jos galėjo bent kiek pakirsti jų pačių absoliutizmą. “Jeigu kas nors pasiūlo kitų valstybių pavyzdžiu kitą būdą kariuomenei atlyginti ir tėvynei gelbėti, toks siūlymas atmetamas kaip naujas ir neįprastas...” [5, 184].

Šiam konservatyvizmui palaikyti juridiškai talkino ir Lietuvos Statutas, kuriuo feodalai juridiškai sankcionavo savo pačių diktatūrą. Suteikdamas visą politinę valdžią šlėktoms, pirmiausia – didikams, jis pavertė stagnaciją ne tik teisėtu, bet ir nuolatinio dalyku. Feodalai, turėdami valstybinės valdžios monopolį ir vadovaudamiesi savo siaurais grupiniais interesais, iš principo negalėjo vykdyti visai tautai (visoms socialinėms grupėms) reikšmingų reformų. Kiekviena reforma, jei tik ji nors kiek grasino kilmingųjų privilegijoms, jų išskirtinei padėčiai visuomenėje, sutikdavo ir turėjo sutikti ryžtingą šlėktų pasipriešinimą. Legaliomis priemonėmis jokios kraštui reikalingos reformos nebuvo įmanoma įvykdyti. Todėl konservatyvizmas (*Nihil novi*) kilmingųjų požiūriu turėjo būti idealiausia socialinė būseną, patikimai sauganti jų privilegijas.

Procesiniu požiūriu patikimai stagnaciją globojo ir jau minėtoji *liberum veto*. Jai veikiant, jau vien dėl sprendimų priėmimo procedūros negalėjo vykti jokia reforma, nes visada atsirasdavo “aukso laisvės” šalininkų, nepritariančių reformai. Todėl kiekvienas bandymas daryti kokią nors reformą, kaip sako A. Šapoka, turėjo reikšti seimo išardymą [7, 352-353]. Nors pati *liberum veto* ir nebuvo Statuto tiesiogiai nustatyta, bet ją nesunku buvo išvesti tiek iš bendrosios Statuto dvasios, tiek ir iš konkrečių Statuto straipsnių. Remiantis Statuto nuostata: valdovo įstatymai seime priimami “visiems luomams pritarus” (III LS, II 2; III. 15), nesunku buvo padaryti “patikslinančią” išvadą “visiems deputatams pritarus”.

Lenkijoje šlėktos priešinosi net įstatymų kodifikacijai, nes įžvelgė joje pavojų jų privilegijoms garantuojančiai baudžiavai. Kai šviečiamosios filosofijos idėjų veikiamas A. Zamoiskis 1780 metais įteikė Seimui jo paruoštą bendrą Lietuvos-Lenkijos valstybės kodeksą, kuriame buvo siūloma pasukti socialinį gyvenimą autentiškesnės demokratijos linkme - palengvinti valstiečių padėtį ir paimti juos įstatymo globon, šlėktiškasis seimas atmetė projektą jo net nesvarstęs, o patį projekto autorių apskelbė "bajorijos išdaviku", kuris norįs "Mužikus padaryti bajorais, o mus - mužikais" [7, 424]. Viena svarbiausių šio socialinio konservatyvizmo priešasčių vis dėlto glūdėjo pačioje respublikinėje valstybės formoje, kurios teisinis mechanizmas leido bet kuriai bajorų grupei vetuoti bet kurią visai šaliai reikšmingą reformą. Neatsitiktinai Ulrichas im Hof pripažįsta, kad "monarchinėse valstybėse reformos lengviau skynėsi sau kelią nei respublikose" [21, 56].

Bajorija, priešindamasi valdovo valdžios stiprinimui, kartu siekė, kad šalyje būtų kuo mažiau valstybinės nuosavybės – valstybinių dvarų, kad dvarus valdytų ne karalius, o didikai [1, 485], kad iš dvarų gaunamas pajamas karalius negalėtų panaudoti kilmingųjų laisvėms varžyti ir savo absoliutizmui stiprinti. Kad valdovas būtų politiškai bejėgis, prieš tai reikėjo jį padaryti ekonomiškai bejėgišką.

Šitaip bajorų absoliutizmas ir jį juridiškai aptarnaujantis "pažangus" Lietuvos Statutas pasmerkė kraštą pražūtingai stagnacijai.

Pirmavimas kaip pasiruošimas autsaideriavimui. Tai, kad Lietuvos Statutas teisiniu požiūriu buvo tobulesnis už kaimyninių šalių kodeksus, vargu ar gali mus vienareikšmiškai džiuginti. Ar neturėtų mums kilti kitas klausimas, kodėl Vakarai, kurie visose kitose srityse ir anais laikais lenkė Lietuvą (nors ir ne visur ryškiai), vis dėlto teisėkūros lyderio vaidmenį kažkodėl užleido Lietuvai, teisę mokyti Europą demokratijos palikdami Lietuvai ir Lenkijai?

a) Šlėktiškojo liberalizmo eksperimentas absoliutizmo apsuptyje. Atsakymo į šiuos klausimus, manau, reikia ieškoti ano meto Europos politiniame, kultūriniame procese. Šio proceso atžvilgiu Lietuvos Statutą *a priori* galima vertinti kaip tam tikrą teisinės sąmonės neadekvatumą savo istoriniam laikmečiui. Lietuvos-Lenkijos valstybė gilino savo politinio gyvenimo liberalizaciją tuo metu, kai Europos valstybinis gyvenimas rutuliojosi priešinga linkme. XVII amžiuje Europoje buvo politinio absoliutizmo amžius – aplink Lietuvą ir Lenkiją stiprėjo absoliutinės monarchijos su neribota valdovo valdžia, didelėmis ir nuolatinėmis armijomis. Šiuose kraštuose aktualu buvo ne asmens teisių, ne individualios atsakomybės deklaravimas, ne valdovo valios ribojimas parlamentais ir įstatymais (Statutais), ne teismo vaidmens didinimas, o valdžios sprendimų operatyvumas, besąlygiškas valdovo paliepimų vykdymas, visų valios palenkimas vienai organizuojančiai valdovo valiai. Tai vertybės, kurios toje epochoje mobilizavo visuomenes ir didino jų atsparos jėgas kovoje dėl išlikimo ir klestėjimo. Absoliutizmas čia nebuvo tolygus despotizmui.

Šiai linkmei Europoje tada vadovavo Prancūzija (kardinolas Rišeljė (*Richelieu*)), sukūrusi griežtai centralizuotą valstybę, kurios esmę išreiškė Liudvikas XIV: "Valstybė – tai aš". Politinės ir karinės jėgos aljansas, sureikšminęs Prancūziją tarpvalstybiniuose santykiuose, padarė ją ir daugelio Europos valdovų sekimo pavyzdžiu [7, 397]. Prancūzijos vidaus sustvarkymo metodus pamėgdžiojančios Prūsija, Austrija, Rusija įkandin Prancūzijai išėjo į galingiausių Europos valstybių priekį. Ir išėjo tam, kad naujai perdalintą Europą ne pagal teisę, o pagal jų naudą besiklostantį jėgų santykį...

Epocha vėl reikalavo teigti ne individo, o visumos primatą, kaip tomis sąlygomis garantuojantį tautai pranašumą kovoje dėl egzistencijos. Todėl neribota valdovo valdžia tada dar ėjo ne prieš tų tautų pažangą, o už pažangą [24]. Tai liudijo tiek Prancūzijos vaidmens

augimas Vakaruose, tiek ir Rusijos – Rytuose. Griežtomis priemonėmis ir bendrų tikslų primatu stipri Ivano IV ir ypač Petro I valdžia per palyginti trumpą laiką ryžtingomis ir prievarta diegiamomis reformomis pasuko Rusijos raidą iš azijatiškojo (kultūriškai neintensyvaus) į europietišką raidos kelią ir tokiu būdu padidino jos kultūrinės-techninės galimybes, o jų pagrindu – ir laiminčios agresijos prieš Lietuvą įvykdymo galimybes.

Tik viena Lietuvos-Lenkijos valstybė, ignoruodama šias istorines realijas, džiaugėsi bejėgišku karaliumi, individo primatu, tikslų pliuralizmu, kilmingųjų savivale ir visuotine netvarka (nepagarba pozityviajai teisei). Lenkų bajoras, vėliau kancleris ir hetmonas Jonas Zamoiskis (1541-1605), didžiudamasis šlėktiškųjų laisvių grožiu, skelbė: “Valdinius (t.y. valstiečius) turime ne tikrai visiškoje savo valdžioje, bet turime ir į jų gyvybės bei mirties teisę, o patys priešingai – esame taip laisvi, kad į mus neturi valdžios nei karalius, nei niekas... Kitur viskas kitaip... Valdovai ten turi savo visuomenei neribotą valdžią, o bajorijai tokių pat teisių neduoda ir net beveik vienodai ją traktuoja su valdiniais... Mūsų laisvę jie vadina netvarka, bet ar teisingai, gerai mato kiekvienas” [1, 479].

Šiuo respublikoniškumu Lietuvos-Lenkijos bajorai net įvardijo pačią savo valstybę. “Respublika” tada vienareikšmiškai išskyrė jų valstybę iš Europos valstybių, nes respublikoniškumui Europoje dar nebuvo atėjęs kultūrinis (istorinis) laikas.

“Respublika” tuo metu išties gyveno visiško pakrikimo laikus. Pasak A. Šapokos, armijos ji beveik neturėjo. 1717 metais Lenkijai nustatyta 18 000, o Lietuvai – 6000, bet iš tikro jos nebuvo nė pusės to skaičiaus, nes nebuvo pinigų jai išlaikyti (o nebuvo pinigų dėl tos pačios feodalų savivalės ir *liberum veto*. – A. V.). Be to, nebuvo jokios centro valdžios, su kuria kas nors būtų skaitęsis. Teoriškai čia visą valdžią turėjo patys piliečiai - bajorai, bet iš tikro ir jie nieko negalėjo, nes buvo suskilę į tarpusavyje kariaujančius didikus. Šiems nesutariant ir nei vienai partijai šalyje neįsigalint, seimai irte iro ir krašte neliko jokios valdžios. Svetimųjų papirkimams ir didikų savivalei kelias buvo laisvas” [7, 398]. Šitaip valdžios koncentravimas bajorų rankose baigėsi pačios valdžios panaikinimu.

O nelikus krašte centrinės valdžios, žinoma, turėjo nelikti ir jokios pagarbos viešajai teisei, išskyrus “kumščio teisę”. Tai dar kartą patvirtino žinomą tiesą, jog valdžios krizė būtinai turi virsti pozityviosios teisės krize. Šitaip buvo atvertas kelias į nuolat trunkantį pilietinį karą be laimėtojų, o tik su pralaimėtojais.

b) “Tobuli” Statutai netobulai situacijai. Būtinybė įvaldyti šią situaciją, užkirsti kelią savivalei ir “kumščio teisei” kaip tik ir reikalavo demokratijos požiūriu “netobulų ir nepažangių” kodeksų, nes “tobulas” (liberalus) Statutas tada turėjo reikšti tobulą nusiginklavimą agresijos akivaizdoje. Situacijos istoriškumas reikalavo, kad konkrečios šalies kodeksai nebūtų tobulesni nei pati epocha, kad viena socialinė grupė neįgytų laisvės daugiau, negu toje epochoje galima jos įgyti. Jei valstybinio suvereniteto turėtojais negali būti visa tauta (feodalizmo sąlygomis taip ir negali atsitikti dėl nevienodo gyventojų socialinio aktyvumo), tai tas suverenitetas negali būti perduodamas ir atskirai grupei piliečių, nes išorinė demokratija (valdžia priklauso “piliečiams” – aristokratinis tautos suverenitetas) tebus tik diktatūros formos pakeitimas.

Ar ne tai turėdami galvoje Vakarai ir “užleido” pirmaujančias pozicijas teisėkūroje Lietuvai, kad ši, nesiskaitydama su istorine situacija, demonstruotų Vakarams demokratijos pamokas (ne valdovo, o pačių “piliečių” valdžią) ir tuo pagrindu kuo greičiau išnyktų iš politinio žemėlapio ir paskui kelis šimtmečius tyliai apverkinėtų nelaisvėje savo Statutų “tobulumą ir pažangumą”. Vakarai, manau, sąmoningai neleido savo teisinei minčiai pasiekti demokratijos požiūriu didesnio “tobulumo” nei ano meto istorinė kultūrinė Europos situacija reikalavo

palaikyti stiprią karaliaus valdžią, kaip pagarbos teisei ir žmoniškumui garantą. “Kumščio teisė” – ne žmonių, o žvėrių teisė. Tautos dėl tebetrunkančių nuolatinių karų tada vedė žūtbūtinę kovą dėl egzistencijos ir todėl kūrė tik tokius Statutus, kurie veiksmingiausiai lėmė šios kovos sėkmę. Ta sėkmė ir buvo istoriškai konkretus tų Statutų tobulumo matas.

Vakarų šalių kilmingieji, kurie vardan tos pačios laisvės tenkinosi ne visa, o tik santykinė laisve, nekūrė “tobulų” (demokratiškų) Statutų, o stiprino karaliaus valdžią ir todėl gyveno nepriklausomi nuo svetimųjų. “Lenkijos parlamentas su savo silpnais karaliais, – rašo Ulrich im Hof, – nepajėgė išlaikyti absoliutizmui būdingą tvarką ir todėl pati Lenkija išnyko iš pasaulio žemėlapio” [21, 84-85]. *Qui totum vult, totum perdit*. Kas nori visiškos laisvės, tas turi apverkinėti irgi visišką savo nelaisvę. To nesuvokę mūsų protėviai valgė rūgščias (prikinti nespėjusias) vynuoges, todėl jų vaikams (mums) atšipo dantys.

Teisinis Statutų tobulumas kaip socialinis jų netobulumas. Statutai, jei jie nesukūrė ano meto sąlygomis Lietuvos saugumui ir klestėjimui adekvačios valstybinės organizacijos, vargu ar jie gali būti vertinami kaip pažangūs. Ne laisvės deklaravimas, o jos realus garantavimas, atsižvelgiant į istorinę padėtį, gali apibūdinti teisinę techniką kaip pažangią ir tobulą. Statuto tobulumas – ne savybė, o santykis, vadinasi jis kyla ne iš paties Statuto, o iš jo santykio su savo laikmečio specifika, t.y. iš Statuto gebėjimo sukurti valstybinės valdžios organizaciją, kuri padidintų tomis sąlygomis tautos išlikties ir klestėjimo galimybes. Tik žinant šią priklausomybę ir galima suprasti, kodėl teisiniu požiūriu “tobulas” Statutas sukėlė netobulus socialinius padarinius – nepriklausomybės praradimą.

Statutai faktiškai juridizavo vykdomosios valdžios griūtį, įtvirtino teisinį romantizmą ir tuo sukėlė teisinį chaosą, sukūrė padėtį, kai, esant įstatymams, kraštas gyveno lyg neturėdamas įstatymų. Statutas tobulino kilmingųjų teisių ir laisvių saugą iki tol, kol šis tobulinimas virto tų pačių teisių ir laisvių savigriova.

Kai kurių Statuto teisės normų konstitucinė prasmė, arba skubėjimas kaip vėlavimo priežastis. Kadangi Lietuvos Statutuose, kaip minėjome, buvo nemaža valstybinės teisės normų, ribojusių valdovo valią šlėktų teisėmis, tai kyla klausimas, kokiai teisės šakai tos normos priskirtinos? Prof. S. Vansevičius jas vadina “valstybinės teisės normomis” [3, 31], mes būtume linkę vartoti “konstitucinės teisės” terminą, nors XVI amžiaus Europos teisė tokiu terminu dar ir neoperavo. Šie terminai nėra sinonimai vien dėl to, kad pirmasis labiau orientuotas į reguliuojamų santykių formą, antrasis – į turinį. Operuojant “valstybine teise”, nustatoma pati valdžios ir piliečių santykių tvarka, neatskleidžiant tos tvarkos turinio – kam ji tarnauja, ką ir kuo riboja. Štai tarybinės teisės vadovėliuose valstybinė teisė buvo apibrėžiama kaip teisė, kuri nustato visuomenės ir valstybės santvarkos pagrindus, piliečių teises, valdžios institucijų organizavimo tvarką ir t.t. specialiai nutylint, kuo yra ribojama valstybinės valdžios kompetencija. Čia tiesiog apsiribojama pačiu teisinio reguliavimo formalizmu (technika), nesidomint to formalizmo turiniu. Todėl “valstybinės teisės” terminas gerai derėjo su dominavusia normatyvistine teisės samprata ir totalitariniu režimu, kuris sąmoningai teikė primatą ne turiniui, o formai – operavo ne konstitucinės, o valstybinės teisės terminu, kad po šiuo formalizmu patikimai pasislėptų valdžios neribotumas piliečio teisių atžvilgiu.

Tuo tarpu “konstitucinė teisė” orientuoja į “pagrindinio įstatymo” turinį. Konstitucijai esmingiausia tai, kad ji yra ne valdžios pagrindinis įstatymas tautai, o tautos įstatymas – valdžiai, kad ji skirta ne šiaip valdžios ir piliečio santykiams reguliuoti, o valdžios galioms apriboti piliečio teisėmis ir tuo pajungti visą valstybės organizaciją piliečio teisių tarnybai. Būtent šis požymis ir daro įstatymą konstitucinį.

Tai, manau, ir yra atsakymas į klausimą, kas yra konstitucija ne tik formos, bet ir turinio

požiūriu. Kol nėra sąmoningo ir aiškiai išreikšto valdžios galių ribojimo piliečių teisėmis, tol nėra ir konstitucijos ir konstitucinę prasmę turinčių teisės normų. Vadinasi, konstitucija pasirodo ir gali pasirodyti teisinėje erdvėje tik tada, kai tauta susigražina suverenitetą ir savo teisėmis ima riboti valdovo valdžią.

Šią išvadą patvirtina visa konstitucinės teisės atsiradimo ir plėtros istorija, įkūnijanti valstybinio gyvenimo demokratėjimo tendenciją. Juridinis valdžios galių ribojimas piliečio teisėmis, valstybės institucijų pavertimas tarnavimo piliečiams institucijomis istorija – tai tautos suvereniteto įtvirtinimo pozityvioje teisėje istorija.

Ta pati tendencija ryški ir Lietuvos Statutuose, kurių pirmuosiuose trijuose skyriuose buvo įtvirtinta besiplečiančio šlėktiškosios tautos suvereniteto idėja: su kiekvienu nauju Lietuvos statutu plėtėsi valdovo galių ribojimas “piliečių” (kilmingųjų) teisėmis. Tai įrodymas, jog šią tendenciją išreiškiančios normos turėjo ne “valstybinės”, o konstitucinės teisės prasmę.

Tuo pagrindu gali kilti ir kitas metodologijos požiūriu svarbus klausimas, koku mastu feodalizmo sąlygomis galėjo plėtotis konstitucinė teisė ir kokią prasmę ji galėjo įgauti? Kodėl kitų ano meto Europos šalių kodeksai, skirtingai negu Statutas, neoperavo konstitucinės teisės normomis, o iš esmės tenkinosi baudžiamosios, civilinės, šeimos, administracinės teisės ir kt. normomis?

Viena iš tokios padėties priežasčių, manyčiau, buvo tai, kad Vakarų šalyse tuo metu dominavo absoliutinės monarchijos, šalinusios pačią konstitucinės teisės galimybę. Absoliutinėse monarchijose suverenitetas, kaip žinia, priklauso monarchui, kuris skelbiasi tą suverenitetą gavęs ne iš tautos, o “iš Dievo”, todėl čia galioja ne valdovo galių ribojimo, o priešinga nuostata: “*Princeps legibus solutus*” (valdovo nesaisto jokie įstatymai). Anglijos karalius Jokūbas I (1603-25) sakydavęs: “Svarstyti, kas karaliui galima ir kas negalima, jau yra maištas”. Todėl įstatymai čia leidžiami ne valdovo, o tik jo pavaldinių elgesiui apriboti. Absoliutizmo sąlygomis “tauta” nelaikoma suvereniteto turėtoja, todėl ji negali ir valdovo valios riboti savo teisėmis, nes tokių teisių tiesiog “nėra”.

Kad atsirastų konstitucinė teisė, prieš tai turėjo sugriūti absoliutinės monarchijos. Jų griūtį kaip tik ir ženklino XVIII amžiaus pabaigos priimtos pirmosios Amerikos ir Vakarų Europos šalių konstitucijos (Masačusetso – 1780, JAV – 1787, Prancūzijoje – 1791, iš dalies Lietuvos-Lenkijos – 1791 m. gegužės 3 dienos konstitucija). Šios konstitucijos jau riboja valdžios galią ne kurios nors vienos socialinės grupės, o visų visuomenės narių teisėmis. Anglija neturi vientisos rašytinės konstitucijos, manau, tik todėl, kad Anglijos visuomenė ėjo prie konstitucinės tvarkos (gražinosi savo suverenitetą) ne revoliuciniu būdu kaip daugelis kontinento valstybių, o laipsniškai, t.y. rėmėsi daugeliu skirtingu metu priimtų teisės aktų, kurie riboja valdovo galią piliečių teisėmis, pradedant “Didžiąja laisvės chartija” (1215), vėliau Teisių peticija (*Petition of Right, 1628*) ir kitais aktais, ir dėl to turėjo konstitucinių teisės aktų prasmę.

Lietuvos Statutų suformuluotos konstitucinės normos buvo inspiruotos kiek kitokių motyvų nei XVIII amžiaus Vakarų konstitucinė teisė. Vakarų konstitucinė teisė ten plėtojosi verčiama intensyvėjančios kapitalizmo raidos, kai pramonės ir prekybos plėtra reikalavo laisvo žmonių judėjimo, preke virstančios darbo jėgos, kurios pagrindinė masė – baudžiaminiai valstiečiai – buvo priišta prie feodalo-žemvaldžio. Šie pramonės ir prekybos poreikiai skatino visuotinai panaikinti baudžiamą - juridškai išlaisvinti savarankiškai verčių kūrybai ir veiklai ne kurią nors visuomenės dalį, bet visą visuomenę. Todėl konstitucinė teisė čia plėtojosi kaip juridinė išsilaisvinančių piliečių teisių apsaugos nuo valstybinės valdžios savivalės priemonė.

Tuo tarpu feodalizmo sąlygomis konstitucinė teisė Lietuvoje galėjo plėtotis ribodama valdovo valią tik kilmingųjų naudai. Todėl ji ne laisvino visuomenę, o tik gilino daugumos gyventojų pavergimą – tą daugumą perdavė iš valdovo savivalės kilmingųjų savivalei. Statutų konstitucinės teisės normos ne naikino valdžios savivalę, o tik keitė tos savivalės subjektus, monistinę savivalę – pliuralistine. Tai iškreipė konstitucinės teisės esmę: kas skirtas tarnauti visumai, tas negali išsaugoti tapatybės tarnaudamas tik tos visumos daliai. Konstitucija savo esme yra ne feodalizmo, o kapitalizmo teisės fenomenas. Todėl Lietuvos Statuto pažangumas šiuo požiūriu gali imponuoti tik vertinant jį šalia istorinio konteksto, nes tada galime džiaugtis, kad Lietuvos konstitucinės teisės tradicija buvo dviem šimtais metų aplenkusi Vakarų teisinę mintį ir kartu nutylėti, kuo šis pirmavimas baigėsi pačiai lietuvių tautai.

Alyvos, jei jos per anksti pražysta, būna šalnų pakąstos. Noras anksčiau subrandinti derlių, suvėlina tą derlių. Skubėjimas tampa vėlavimo priežastimi.

Neribota kilmingųjų laisvė pasmerkė tautą nelaisvei ir kultūriniam atsilikimui. Taigi “šlėktiškoji demokratija” buvo pražūtingas judėjimas tautos valstybingumo išsaugojimo požiūriu, atvedęs tautą į valstybės žūtį ir nacionalinę nelaisvę, o tuo pagrindu – ir į kultūrinį atsilikimą. Lietuva kultūriškai gerokai atsiliko nuo Vakarų Europos tik per XIX amžių (okupacijos metais), kai jos kultūrinę raidą ėmė valdyti ne ji pati, o okupantas ir todėl buvo priversta vesti žūtbūtinę kovą ne dėl klestėjimo, o dėl fizinio ir etninio išlikimo. Viso to padarinius dar jaučia ir dabartinės lietuvių, lenkų kartos ir, manau, dar ilgai jaus, galėdamos pamąstyti, koks pavojingas dalykas yra laisvė, kai ji tampa ne teisės, o suabsoliutinto privataus intereso laisve.

Tai gali būti rimta pamoka dabarčiai ir ateičiai. Deja, šiuo požiūriu mūsų valstybinė, teisinė patirtis iki šiol sistemingai neapmąstyta, o pati nūdienos valstybinio gyvenimo praktika, judėdama parlamentarizmo absoliutinimo linkme, atrodo, tebeskuba kartoti “šlėktiškosios demokratijos” kai kuriuos principus, nors kitomis istorinėmis sąlygomis ir kitais mastais. Hėgelis, matyt, iš tiesų teisybė: “tautos iš istorijos nesimoko”, nes mokytis trukdo to paties privataus intereso absoliutinimas. Todėl ir šiandien norima kurti teisinę valstybę beatodairiškai silpninant valstybę (vykdomąją valdžią), abstrakčiai smerkiant valstybės prievartą, kieno pusėje ji bestovėtų – teisės ar neteisės. Vykdomosios valdžios nusilpimas skatina nebaudžiamumą, o nebaudžiamumas teisės viešpatavimą keičia jėgos viešpatavimu.

Taigi vertinant Statutus per tautos išlikimo ir klestėjimo interesus, Statutų teisinis “tobulumas” virsta jų socialiniu netobulumu, kurio turinys - istorinis neadekvatumas.

Išvados

1. Formaliai įtvirtinusi didžiojo kunigaikščio ir bajorų santykiuose teisės viešpatavimą, statutinė Lietuvos teisė neįtvirtino teisės viešpatavimo apskritai, o valdovo savivalės apribojimą įstatymu ir seimu nepavertė savivalės apribojimu apskritai visuomenėje. Bajorų sukurtas jų laisvių saugos teisinis mechanizmas praktiškai buvo veiksmingas tik tramdant valstybinės valdžios savivalę, bet ne savivalę apskritai. Statutai išlaisvino kilminguosius iš centrinės valdžios savivalės ne teisei, o agresijai prieš tą pačią teisę, ypač silpnesniojo.

2. Valdovo valdžios apribojimas ir kiti žmogaus teises garantuojantys teisės institutai, kurie pagal teisinės valstybės idėją turėjo tarnauti visai tautai, čia tarnavo menkai tautos grupei, pasiskelbusiai “visa tauta”. Todėl bandymas feodalinio įstatymu apriboti valdovo savivalę netapo ir negalėjo tapti demokratiniu sąjūdžiu. Atitinkamai teisinės valstybės idėjos, saugodamos tik kilmingųjų teises, legalizavo tos grupelės agresiją prieš likusios tautos dalies

teisės ir taip iškreipė teisinei valstybei būdingų idėjų autentiškąją prasmę. Šios idėjos, savo prigimtimi neigusios bet kokią diktatūrą, čia galėjo veikti tik kaip kilmingųjų diktatūros ideologija. Todėl teisinio valstybingumo idėjos XVI-XVIII amžių Lietuvos pozityviojoje teisėje suveikė ne kaip pažangos, o kaip atžangos ir destrukcijos jėga. Statutas daugeliu straipsnių konfliktavo su savo epocha ir tuo konfliktu silpnino tautos atsparos jėgas.

3. Statutų Lietuva - tai savotiška feodalinės epochos liberalistinė valstybė, kuriai, kaip ir kiekvienam liberalizmui, būdingas teisinis dvilypumas: ji skelbė įstatymų viršenybę, o gyveno pagal jėgos viršenybę. Šlėktiškoji "demokratija" ne padidino žmogaus teisių saugą, o sukėlė toms teisėms dar didesnį pavojų: į jas dabar galėjo nebaudžiamai kėsintis kiekvienas, jėgos turintis. Todėl tokia "demokratija" virto anarchija ir žiauria didikų diktatūra ne tik didžiajai visuomenės daliai (valstiečiams), bet ir kiekvienam silpnesniajam.

4. Didikų savivalė sukūrė ir palaikė šalyje nuolatinio pilietinio karo būseną. O toks karas turėjo baigtis arba vietinių didikų tironija, arba politinės nepriklausomybės praradimu, t.y. ta pačia tironija, tik svetimųjų įvedama. Lietuvos-Lenkijos bajorijai, patikimai išvengusiai savo valdovo diktatūros, reikėjo džiaugtis irgi patikimai prisišaukta Rusijos carų diktatūra. Neleidus savo namuose šeiminkauti valdovui, reikėjo "leisti" šeiminkauti svetimiesiems, o neribotą savo laisvę paversti irgi neribota savo nelaisve. Lietuvos bajorai, gindami respubliką, o ne teisę ir teisingumą, pražudė save ir savo valstybę.

LITERATŪRA

1. **Šapoka A.** Bajoriškoji "demokratija" // Lietuvos praeitis. - Vilnius-Kaunas. - 1941.
2. **Avižonis K.** Rinktiniai raštai. - T. I. - Roma, - 1975.
3. **Vansevičius S.** Įžymus Lietuvos feodalinės teisės paminklas // Socialistinė teisė. - 1979. - Nr. 2.
4. **Mykolas Lietuvis.** Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. - V., 1966.
5. **Chondzinskis J.** "Discurs kaplana jednego polskiego roku 1657 post festum Transfigurationis Domini, w ktorym pokazuje za co Bog Korone Polska, karze y jako dalszego karania uysc mamy" // Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje - XVII a. pirmoje pusėje. Spaudai parengė I. Lukšaitė. - V., 1976.
6. **Wandycz S. Piotr.** Laisvės kaina. Iš anglų kalbos vertė A. Sabonis. - V., 1997.
7. **Lietuvos** istorija. Red. A. Šapoka. - Kaunas, 1936.
8. Jei Lietuvos-Lenkijos valstybė nekėlė kaimynams pavojaus kariniu požiūriu, tai ji kėlė pavojų savo politinio susitvarkymo pavyzdžiu (valdovo valios ribojimu) kaimynų politinei vidaus santvarkai (absolutizmui): 1772 m. Prūsijos karalius Fridrichas II (1712-1786), okupuodamas vakarines Lenkijos žemes, tai aiškino būtinybe likviduoti Lietuvos-Lenkijos valstybę, nes ši savo "liberalizmu ir demokratizmu" kelianti grėsmę kaimynų absoliutinėms monarchijoms // Valstybės ir teisės istorija. - I. -V., 1951.
9. XVI a. politinę persvarą prieš karaliaus valdžią Europoje buvo įgiję ir Bohemijos bei Vengrijos didikai, bet to paties amžiaus antroje pusėje po Habsburgų bandymų vėlei sustiprinti karaliaus valdžią, tose šalyse nusistovėjo labiau subalansuotų jėgų pusiausvyra, neleidusi didikų besiplečiančiai laisvei sukelti teisės krizę. Mat Bohemijoje politinę tautą sudarė trys luomai (didikai, riteriai ir miestiečiai), tuo tarpu Lietuvoje - vienas luomas. - Plačiau žr. Wandycz S. Piotr. Min. veik.
10. **Статут** Великага Княгства Литовскага. 1588.
11. **Volanas A.** Rinktiniai raštai. - V., 1996.
12. **Lietuvos** filosofinės minties istorijos šaltiniai. I. - V., 1980.

13. **Skarga Piotr.** Kazania sejmowe. Opracował Janusz Tazbir. Wydane czwarte uzupełnione. Wrocław-Warszawa. - 1984.
14. **Goštautas J.** Min. veik. (1839).
15. **Маркс К., Энгельс Ф.** Сочинения. - Т. 7.
16. **Pakarklis P.** Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV-XIX a.). - V., 1956.
17. Mykalojus Radvila (Mikalojaus sūnus) turėjo apie 10 tūkstančių karių, tiek pat - Trakų vaivada Albertas Goštautas, Konstantinas Ostragiškis ir kt. - Lazutka. Min. veik. Kad šalyje būtų teisinė tvarka, pasak Aristotelio, "karalius privalo turėti jėgą, tačiau ta jėga turi būti tokio dydžio. kad ji būtų stipresnė už kiekvieną atskirai ir už keletą susibūrusių, tačiau silpnesnė už daugumos". Aristotelis. Politika. - V., 1997.
18. **Danilowicz I.** Kodex Napoleona w porównaniu z prawem polsko-litewskim. - Warszawa, 1905.
19. **[Rotundas A.]** Rozmowa polaka z litwinem (1564). W Krakowie 1890.
20. **Makiavelis N.** Rinkiniai raštai. - V., 1992.
21. **Ulrich im Hof.** Švietimo epochos Europa. - V., 1996.
22. Kai valdovo absoliutizmas ėmė konfliktuoti su pažanga, jį pašalino Anglijos (1643 m.), vėliau prancūzų revoliucija (1789), sukuriant tų tautų egzistencijai ir plėtrai adekvatesnę politinės valdžios sistemą ir atitinkamą teisinę (Napoleono kodeksą, 1804), kuris savo socialinių orientacijų pažangumu lenkė Lietuvos Statutą, kaip buržuazinis feodalinį. Napoleono kodeksas valdovo valią jau ribojo ne atskiros socialinės grupės, o visos tautos naudai. Tai, kad Lietuvos Statutas galiojo Rusijos imperijoje iki 1840 m., rodo ne Statuto, o feodalinės tvarkos gyvybingumą Rusijos imperijoje. Todėl kai 1832 m. I. Danilavičius, vykdydamas feodališkai orientuoto A. Čartoriskio užsakymą, lygino Lietuvos Statutą su Napoleono kodeksu, siekdama išsiaiškinti, kurį kodeksą geriau būtų taikyti Rusijos okupuotoje Lietuvoje, jis, vadovaudamasis societarine teisės samprata ir kapitalizmo vertybėmis, vienareikšmiškai pasisakė Napoleono kodekso naudai, sukeldamas Čartoriskio nusivylimą ir kapitalizmo šalininkų džiaugsmą.

The Historical Input of Lithuania to the Concept of the State of the Rule of Law

Article 3

Gentry's "Democracy" – Threat to the Law and Freedom of a Nation

Assoc. Professor, Dr. A. Vaišvila

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

The connection between too big attraction of the ruler's power to "citizens" rights and growth of the lack of respect to the law in practical people's relationship is discussed.

The Lithuanian Statute being separated from the strong executive power actually became more and more a collection of moral wishes but not laws.

The general conclusion that the law not becoming an institutional one loses its social effectiveness, is drawn in the article.